

GÜNÜMÜZ AİLE PROBLEMLERİ ÇERÇEVESİNDE KUR'AN'DA EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİSİ

İBRAHİM TURAN*

In The Context of Family Problems in Our Day the Relationship Between Child and Parents in the Qur'an

Abstract: With the changing socio-economic and cultural conditions, rapid changes in social life have affected intra relations with family negatively. While this effect indicates itself basically in terms of disputes between parents and divorces, it also affects negatively the relationship between child and parents. At this point, parents frequently state that they have lived communicational questions and conflicts with their kids. Although everyone has tried to solve these problems psychologically and pedagogically, the most important principles put by our religion about this matter have been mostly neglected by parents and educators. In fact, Islamic principles about upbringing may contribute to the families a lot.

This article tries to examine the reasons of problems lived between parents and children and then sets forth the Qur'anic principles about this matter.

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi ABD
[i.turan@omu.edu.tr]

Key Words: Religion, ethics, education, family, communicational problems.

Öz: Değişen sosyo-kültürel ve ekonomik şartlarla birlikte, toplum yapısında meydana gelen hızlı değişim, aile içi ilişkileri de olumsuz etkilemektedir. Bu etki, temelde eşler arasındaki tartışmalar ve boşanmalar şeklinde kendini gösterirken, diğer taraftan ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkilere de olumsuz şekilde yansımaktadır. Bu noktada, anne-babaların, çocukları ile yaşadıkları iletişim sorunları ve çatışma, ebeveynler tarafından sıkça dile getirilmektedir. Yaşanan sorunları ortadan kaldırmak için konuya her ne kadar pedagojik ve psikolojik açıdan çözüm getirilmeye çalışılsa da, kültürümüzün en önemli unsurlarından birisi olan dinin bu konuda ortaya koyduğu temel prensiplere bakmak, sorunun çözümüne önemli katkılar sağlayabilir. Bu çalışmada, günümüz aile problemleri içerisinde önemli bir yer tutan ebeveyn-çocuk ilişkisinde yaşanan sorunların nedenleri ve Kur'anın bu konuda ortaya koyduğu temel ilkeler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, ahlak, eğitim, aile, iletişim sorunları.



Giriş

Sosyo-kültürel ve ekonomik şartların geçmişe oranla çok daha hızlı bir değişim gösterdiği dünyamızda, toplumsal ilişkilerdeki zayıflama, bireysel yaşamı daha çok ön plana çıkarırken, bireyselleşen ama aynı zamanda yalnızlaşan bireylerin gerek toplumla gerekse ailesiyle ilişkilerinde de bir durağanlaşma ya da gerileme meydana gelmektedir. Bu durum tabiatıyla aile içi ilişkilerde, gerek eşler arasında gerekse ebeveyn-çocuk ilişkilerinde bazı olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Eşler arasındaki ilişkiler böyle durumlarda genellikle boşanma ile sonuçlanırken, aslında çözüm yolu olarak başvurulmuş boşanma olayı, çocuklar açısından daha yoğun ve çatışmalı bir sürecin de başlangıcını oluşturmaktadır.

Diğer taraftan anne-baba ve çocukların bir arada bulunmasına rağmen, günlük yaşamın yoğunluğu içerisinde çocuklarıyla ilgilenemeyen ebeveynlerin, çocukları ile yaşadıkları iletişim sorunları da zaman içinde bir çatışma durumuna dönüşebilmektedir. İlgisiz kalan ya da eğitim derken üzerlerinde baskı kurulan çocukların, bu ilgisizlik ya da baskı durumuna karşı ebeveynlerine karşı olumsuz tepkiler vererek bunu farklı

şekillerde dışarıya yansıttıkları bilinmektedir.¹ Böylesi durumlarda ortaya çıkan problemler genel olarak; sosyal problemler², disiplin problemleri³ ve eğitim problemleri⁴ şeklinde sıralanmaktadır.

Ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürümesinde, karşılıklı saygı ve sevgi oluşturmaya dönük olarak dini ve ahlaki değerlerin de büyük önemi vardır. Bu değerlerin öğretimi de ilk olarak ailede başlamaktadır. Ancak günümüzde ailenin değişen formu içinde anne-babanın çalışma hayatında birlikte yer alması, çocuğun aile içindeki eğitimiyle birlikte ebeveyn-çocuk arasındaki iletişimi de olumsuz etkilemektedir. Aile içinde yeterli dini ve ahlaki eğitimi alamamakla birlikte anne-babasıyla yeterli iletişim de kuramayan çocukların psiko-sosyal gelişimlerinin yanı sıra dini ve ahlaki gelişimlerinde bazı olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Bunlar içerisinde konumuzla ilgili olarak ebeveyn-çocuk arasında yaşanan çatışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu noktada ebeveyn-çocuk arasında yaşanan iletişim sorunlarında, seküler çözüm arayışlarının yanında dinin de işe koşulması gerekmektedir. Bu noktada Kur'an'ın ebeveyn-çocuk ilişkisine bakışı ve bu konuda ortaya koyduğu temel ilkeler, sorunun çözümüne önemli katkı sağlayabilir.

Bu çalışmada, Kur'an'da ebeveyn-çocuk ilişkisi gerek sorumluluklar gerekse temel ilkeler bakımından ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışma üç başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar; ebeveyn-çocuk ilişkisinde yaşanan problemlerin nedenleri, Kur'an'da ebeveyn-çocuk ilişkisi ve Kur'an'a göre ebeveyn-çocuk ilişkisinde temel ilkeler şeklinde sıralanmaktadır.

¹ Salk'a göre, yaşamı kısıtlamalar, cezalandırmalar, yoksun bırakılmalar veya en çok ihtiyacı olduğu zamanlarda ebeveynini yanında görememe gibi durumlar, çocukların fark edilmek için suç işleme eğilimine kadar gitmektedir. Bkz. Lee Salk, *Çocuğun Duygusal Sorunları*, (Çev.:) Erzem Onur, Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul 1998, s. 203.

² İçer kapanma, yalnızlık, güvensizlik, kaygı ve depresyon, alkol ve uyuşturucu kullanımı, intihar, şiddet ve cinayet gibi kriminal suçlara karışma.

³ Bencillik, meydan okuma, şiddet içeren-yıkıcı davranışlar.

⁴ Öğrenme güçlüğü, okul sorunları ve akademik başarısızlık.

I. Ebeveyn-Çocuk İlişkisinde Yaşanan Problemlerin Nedenleri

A. Ebeveynlerin Çocuklarına Karşı Tutumlarından Kaynaklanan Nedenler

Anne-baba ile çocuk arasındaki ilişki çocuğun hayata atılması ve başarılı bir yaşam sürebilmesinin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle ebeveynin çocuğa karşı tutumunda bu hususu göz önünde bulundurması gerekir. Ancak her anne-babanın çocuğuna karşı ilgisinin farklı oluşu, çocuğa karşı tutumlarda⁵ da kendini göstermektedir. Bu nokta ortaya konulan yanlış tutumlar zaman zaman ebeveyn-çocuk arasında bazı çatışmaların yaşanmasına neden olmaktadır.

Çocuğunu mükemmel yetiştirmek adına onun davranışlarını sürekli kontrol etmeye çalışan, ceza ile paralel giden bir eğitim anlayışı ortaya koyan ve bu yönüyle çocuğunu korku ve baskıya maruz bırakan anne baba ile korktuğu için yalan söylemek gibi gayri ahlaki davranışlara yönelen çocuk arasında sağlıklı bir iletişim kurulamamaktadır.⁶ Bunun yanında, çocuğuna aşırı düşkün anne babalar ise, içe dönük, bağımlı ve sosyal gelişimi yetersiz bireyler meydana getirdiklerinin farkında değildirler.⁷

Günümüzde yaygın olarak görülen anne-baba tutumlarından birisi olan ilgisiz ebeveyn tutumları ise, Yörükoğlu'nun ifadesiyle, çocuğuna çağdaş bir terbiye verdiğini zanneden anne-baba tutumlarında görülen mutlak hoşgörü yöntemine dayanmaktadır.⁸ Bazen bu sınırsız hoşgörü tersine dönerek aşırı sert tutuma dönüşmektedir. Bu da dengesiz ebeveyn-tutumunu ifade etmektedir. Bu tür özelliğe sahip anne-babalar aşırı

⁵ Anne-baba tutumları konusunda bkz. Selahattin Avşaroğlu, "Aile İçi İlişkiler ve İletişim", *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, (Ed.) Alim Kaya, Pegem Akademi Yay., 4. Baskı, Ankara 2012, s. 264; Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 13. Baskı, İstanbul 2011, ss. 127-128; Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, DEM Yay., İstanbul 2005, ss. 28-45.

⁶ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yay, 25. Baskı, İstanbul 2002, s. 199.

⁷ Mustafa Köylü, "Değerler Eğitiminde Ailenin Fonksiyonu", *Aile ve Eğitim*, (Ed.) M. Faruk Bayraktar, Ensar Yay., İstanbul 2010, s. 236.

⁸ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 200.

hoşgörü ve aşırı sert tutum arasında gidip gelirken⁹ bu tutarsızlıklar, ebeveynin günlük değişen psikolojik ruh haline bağlı olduğu kadar ebeveynlerin kendi arasında, çocuk yetiştirme konusunda uygulayacakları eğitim metotlarının birbirine tezat olduğu durumlarda da görülebilir.¹⁰

Çocukları ile sağlıklı ilişkiler kurma noktasında ideal tutum ise, dengeli ve tutarlı ebeveyn tutumudur. Bu tür ailelerde ebeveynin çocuğuna karşı sevgisi esas olmakla birlikte, çocuğun geleceğini ilgilendiren konularda birlikte karar alma ve kabiliyetlerine göre yönlendirme vardır. Aile içinde emir verme, etiketleme, suçlama ve yargılama gibi iletişim engellerine yer verilmez.¹¹ Bu tür ailelerde çocuğun doğru davranışları teşvik edilirken, hatalı davranışları fark ettirilerek sevgi ortamında çözüme kavuşturulur.¹²

B. Aile İçi İlişkilerden Kaynaklanan Nedenler

Aile içi ilişkilerin yapısı, bireyler arasındaki ilişkilerin biçimini etkilemesi bakımından önemlidir. Bu noktada ebeveyn-çocuk iletişimini etkileyen en önemli hususlardan birisi şüphesiz ailenin yapısı ve ortamıdır. Modern dönemle birlikte aile yapısındaki değişimler, geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geçişi hızlandırmıştır. Bu süreçte eşlerin her ikisinin de çalışması, çocukların yetiştirilmesini zorlaştırırken¹³, diğer yandan da çocuğun günlük ihtiyaçlarının karşılanmasında sorunlara yol açmaktadır. Bu noktada çocukların bakımı ve beslenmesi ve aile içindeki iş bölümü, eşler arasında sıkça tartışmaya yol açan konular arasındadır. Ayrıca, tek çocuklu ailelerde, ebeveynin tek çocuğa çok fazla bağlanması ve onun üzerine fazlaca düşmesinden dolayı çocuk, aile üzerinde bir baskı veya otorite kurabilmektedir. Üzerine bu kadar düşülerek büyütülen ve her

⁹ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 201.

¹⁰ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, s. 38.

¹¹ Avşaroğlu, *Aile İçi İlişkiler ve İletişim*, s. 268.

¹² Köylü, *Değerler Eğitiminde Ailenin Fonksiyonu*, s. 239.

¹³ Bkz. Begüm Köse, "Geçmişten Günümüze Aile", *Değişen Toplumda Aile*, (Ed.) Nurşen Adak, Ankara 2012, s. 30.

istediği yapılan çocukta ilerleyen zamanlarda ise narsist eğilimlerin arttığı ifade edilmektedir.¹⁴

Aile içi ilişkileri etkileyen diğer bir husus ise, ailede yaşanan şiddettir. Aile içinde şiddet çok farklı şekillerde kendini gösterebilir. Bu, bazen eşlerden birinin diğeri üzerindeki otoritesini ifade etmek için kullanılırken bazen de ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkilerde bir otorite mücadelesinin sonucu olarak kendini göstermektedir. Ancak ister eşler arasında olsun isterse ebeveyn-çocuk arasında olsun, her ikisi de sonuç itibariyle çocuklarla ebeveynin ilişkisi üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir.¹⁵

Aile içinde eşlerin gerek kendi arasında gerekse çocuklarıyla olan ilişkilerindeki tutumlarının yanında ebeveyn-çocuk ilişkisinde çocuğun gelişimsel özellikleri ve kişiliği de önemli rol oynamaktadır. İlk olarak, gelişimsel özellikler açısından bakıldığında, ebeveyn-çocuk ilişkisi, doğumundan itibaren çocuğun sosyalleşmesinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte, ergenlik dönemi ile bu ilişkide bazı değişiklikler meydana gelmekte, ebeveyn-çocuk arasında var olan hiyerarşik ilişki, yerini aile içinde alınacak kararlarda söz sahibi olmaya dönük daha eşitlikçi bir ilişkiye bırakmaktadır.¹⁶ Bu ise, genellikle ebeveynlerle çocukları arasında bir otorite sorunu olarak görülmektedir. Ayrıca ergenlik dönemine geldiğinde çocuğun sergilediği bazı olumsuz davranışlar aileler tarafından çocuğun kişiliğinin bir parçası gibi algılanıp bu konuda önyargılı bir tutum içerisine girmekten kaynaklanan sorunlar da yaşanmaktadır. Ancak burada belki de unutulmaması gereken husus şudur: Çocukluk yıllarında sürekli övülen, aşırı özgüven içinde yetişen ve kendi ayaklarının üzerinde durması adına sürekli bireyselleştirilmeye çalışılan bir çocuk, ergenliğe geldiğinde bireysel ve özgürlükçü bir yaşam istediğinde ailenin direnci

¹⁴ Sefa Saygılı, "Evlilik ve Aile Terapisi", *Aile ve Eğitim*, (Ed.) M. Faruk Bayraktar, Ensar Yay., İstanbul 2010, s. 221.

¹⁵ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, s. 86.

¹⁶ Diğdem M. Siyez, *Ergenlerde Problem Davranışlar*, Pegem Akademi Yay., 2. Baskı, Ankara 2010, s. 36.

ile karşılaştığında, ortaya bir iletişim sorunu çıkmaktadır. İşte bu noktada çocuğun kişilik özellikleri belirgin bir biçimde açığa çıkmaktadır.

Bilindiği üzere, kişilik, “bireyin duygu, düşünce ve davranışlarının kendine özgü oluş biçimi” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁷ Bireyler arası iletişimde kişinin bu özelliği iletişim ortamını olumlu ya da olumsuz etkileyen bir faktördür. Özellikle aile içerisinde her çocuğun kendine ait belirleyici bir takım özellikleri vardır. Örneğin aynı eğitimi almasına rağmen kardeşlerden birisi çok uyumlu ve iletişime açık olabilirken, diğeri uyumsuz, asi ve iletişime kapalı olabilir. Ya da bir durum karşısında kardeşlerden birisi daha sakin olabilirken, diğeri daha saldırgan bir tutum takınabilir. İşte bu, çocuğun kişiliği ile ilgili olmakla birlikte, ebeveyn-çocuk arasındaki iletişimde belirleyici hususlardan birisidir.¹⁸

C. Çevresel Nedenler

Günümüz toplumunda aile içi ilişkilerde en önemli direnç noktalarından birisi çevresel faktörlerdir. Bunlar arasında özellikle akran grupları ve rol modellerin yanında tüketim kültürünün getirdiği dayatmalar da yine önemli çatışma alanlarını oluşturmaktadır.

Ergenlik döneminde yeni eğilimler, gençler arasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu dönemde aile ile ilişkileri azalan ergen, kendine bir arkadaş grubu oluşturmakta ve çoğu zaman onların etkisi altında kalmaktadır. Arkadaşının aldığı almak, onun giydiğini giymek, onun gibi davranmak vb. durumlar bu dönemde sık yaşanmaktadır. Bunun yanında toplumda öne çıkan kişiler de çocuklar için önemli belirleyicilerdir. Yanlış veya doğru olup olmadığına bakmaksızın onlar gibi olmak istemek, onlarla özdeşim kurmak özellikle ergenlik döneminin tipik özel-

¹⁷ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılap Yay., 17. Baskı, İstanbul, Tarihsiz, s. 273.

¹⁸ İyi bir gelişim seyri gösteren çocuğa anne-babalar diğer çocuklarından daha fazla değer verebilirler. Bu durumda, olağanüstü yeteneğe sahip olan bir çocuk diğer kardeşlerinin gelişimini engelleyebilir. Bu da doğal olarak diğer kardeşlerde kırgınlık, kıskançlık gibi bazı aşırı tutum ve davranışların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bkz. Alfred Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, (Çev.:.): Kâmuran Şipal, Say Yay., 10. Baskı, İstanbul 2012, s. 146.

likleri arasında yer almaktadır.¹⁹ Buna karşılık ebeveynin bu dönemde çocuğunu kendi değerlerine göre, kendi istediği şekilde yetiştirememeye kaygısı, onu bazı önlemler almaya sevk etmekte ve bu da çoğu zaman yasaklayıcı tutumlar şeklinde kendini göstermektedir. Bu ortamda çocuk, ebeveyni geri kalmakla suçlarken, ebeveyn de çocuğu umursamaz, saygısız vb. nitelendirmektedir.²⁰

Çevresel nedenler arasında yer alan önemli faktörlerden birisi de tüketim kültürüdür. Özellikle kitle iletişim araçları yoluyla sürekli olarak bilinçaltına yüklenen tüketim kültürü²¹, çocuklarla ebeveynleri zaman zaman karşı karşıya getiren önemli bir çatışma konusudur. İhtiyacı olmamasına rağmen çocuğunun sadece moda olduğu için almak istemesi karşısında ebeveynin yasaklayıcı tutumu bu ilişkide sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Öte yandan dar gelirli ailelerde bu durum daha problemlili bir hal alabilmektedir. Çünkü çocuklar artık ellerinde olanla yetinmeyi bilen bir toplumda yaşamamakta, aksine Joan Chlaramonte'nin ifadesiyle onlar, ellerinde olanla, sahip olmayı istedikleri arasında derin bir uçurumun var olduğu zaman diliminde yaşamaktadırlar.²²

II. Kur'an'da Ebeveyn- Çocuk İlişkisi

Günümüzde ebeveyn-çocuk arasında yaşanan tartışma hatta çatışmalar, aile içi ilişkilerin düzenlenmesi konusunda ebeveynleri her geçen gün daha da zorlamaktadır. Bu noktada, geçmişten günümüze kadar olan süreçte anne-babaların çocuklarına karşı tutumlarında farklı yaklaşımlar benimsenmiş ise de bunların çok başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin batıda ebeveyn-çocuk ilişkileri bağlamında ortaya ko-

¹⁹ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, ss. 378-380.

²⁰ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, ss. 389-390.

²¹ Kitle iletişim araçlarının etkisi konusunda bkz. Martin Esslin, *Televizyon Çağı / TV:Beyaz Camın Arkası*, 3. Basım, Pınar Yay., İstanbul, 2001, s. 62; Abdülkerim Bahadır, "Günümüz Kitle İletişim Araçlarının, Ruhsal ve Toplumsal Hayatımız Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Yıl: 1997, s. 483.

²² Bkz. Jean M. Twenge, *Ben Nesli*, (Çev.): Esra Öztürk, Kaknüs Yay., 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 13.

nulan “arkadaş ebeveyn” yaklaşımı, ülkemizde de pedagoglar tarafından belirli ölçüde benimsenmiş olmakla birlikte kültürümüzün böyle bir ilişki biçimine ne kadar uygun olduğu tartışmalıdır. Kaldı ki artık bu ebeveyn tutumu Batıda da eleştirilmekte ve geleneksel anne-baba rol modeline geri dönülmesinin gerekliliği daha yüksek bir sesle dilde getirilmektedir. İşte bu noktada bizim kendi kültürümüz açısından ebeveyn-çocuk ilişkilerine bakmamızın gerekliliği, sorunun çözümüne önemli katkılar sağlayabilir. Bu durumda, dinin birincil kaynağı olan Kur'an'ın ortaya koyduğu prensipler önemli görülmektedir. Nitekim Kur'an'da yaklaşık 300 ayetin, doğrudan 340 ayetin de dolaylı olarak çocuklarla ilgili hususlardan bahsettiği görülmektedir. Bu ayetlerin bazılarında Peygamberlerin, çocukları ile olan ilişkileri, günümüz insanı için de bazı örnekler sunmaktadır. Tabiatıyla bu örnekler üzerinden Allah, Kur'an'da hem ebeveyn hem de çocuğa, birbirleriyle olan ilişkilerinde bazı sorumlulukları hatırlatmaktadır. Şimdi sırasıyla bunları inceleyelim.

A. Kur'an'da Ebeveyn ve Sorumlulukları

Sorumluluk açısından bakıldığında Kur'an'ın muhatabı, inanan ve ergenlik çağına gelmiş olan tüm Müslümanlardır. Bu bağlamda çocuklar, sorumluluk açısından Kur'an'ın muhatabı değildir. Dolayısıyla Kur'an'da ebeveyn-çocuk ilişkisi bağlamında yer verilen bilgiler veya tavsiyeler öncelikle yetişkin merkezlidir.

Çocuklar, Kur'an'ın ifadesiyle ebeveynler için birer göz nuru/göz aydınlığı²³ olarak ifade edilmekle birlikte aynı zamanda yine ebeveynleri için bir imtihan vesilesi²⁴ kılınmıştır. Aynı şekilde Allah'tan sağlıklı ve salih bir evlat istenildiğinde ve kendilerine kusursuz ve salih bir evlat verildiği zaman bunun dünyaya gelmesinde Allah'ın dışındaki diğer güçlere aşırı anlam yüklenilmesi de bir şirk olarak nitelenmekte²⁵ ve ebeveynlerin bundan kaçınması istenmektedir. Genel olarak bakıldığında, Kur'an'da ebeveynlerin, çocuğun doğumundan önce başlamak üzere belli

²³ Kur'an, 28/9; Kur'an, 25/74.

²⁴ Kur'an, 8/28; 9/55; 63/9; 57/20.

²⁵ Kur'an, 7/190.

başlı bazı sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumluluklar şu şekilde sıralanabilir:

1. Çocuğa Hayat Hakkı Tanımak

Kur'an, ebeveyn olmanın bir gereği olarak çocukların bakılıp beslenmesini ve onların iyi yetiştirilmesini emrederken, açlık ve sefalet korkusu ile öldürülmelerini de yasaklamaktadır.²⁶ Dolayısıyla ilk olarak ebeveynin sorumluluğu, doğacak olan çocuğuna hayat hakkı tanımakla başlamaktadır. Bu hayat hakkının bir gereği olarak Kur'an, çocuklar arasında kız-erkek ayrımını da yasaklamıştır. Hatta öyle ki, cahiliye dönemi Arap adetlerinde sıkça görülen, kız çocuklarının öldürülmesi, Kur'an'da şiddetle eleştirilen bir husustur.²⁷ Erkek çocukları olduğunda rızık korkusu taşımayan cahiliye Arapları, kız çocukları olduğunda bunu bir utanç vesilesi olarak görmekte ve onların yaşamlarını sonlandırmakta bir beis görmemekte idi. Bu noktada Kur'an'ın tutumu, çocuklar arasında adaleti gözetmek ve onları yersiz korkular ve gereksiz bir utanç yüzünden hayat haklarının ellerinden alınmamasından yana olmuştur. Zira doğumunda sonra cinsiyeti ya da bakım korkusu üzerinden ebeveynin çocuğa bakış açısı, ilerleyen yıllarda çocuğu ile olan iletişimini olumsuz etkileyebilmektedir.

Çocuklar, Kur'an'da göz nuru, göz aydınlığı gibi isimlerle ifade edilirken aynı ifade Kurratu'l-Ayn) cennet nimetleri²⁸ için de kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu ifade çocuklarla cennet nimetleri arasında derin bir ilginin varlığını göstermektedir. Hz. Peygamber'in "Çocuk kokusu cennet kokusudur."²⁹ buyurması da çocukların değerini ortaya koyması bakımın-

²⁶ Kur'an, 17/31; 6/140, 151.

²⁷ Kur'an, 81/8-9.

²⁸ Kur'an, 32/17.

²⁹ Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Tarık b. İvazillah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim, Darü'l-Haremeyn, Kahire, 1415/1995, c.6, s.82; Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman el-Heyseni, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Beyrut: Darü'l-Fikr, Beyrut, 1412, c.8, s.286.

dan önemlidir. O halde ebeveynin ilk görevi, doğacak olan çocuğuna yaşam hakkı tanımadır.

2. Helal Kazançla Beslemek

Helal rızık konusu günümüz modern eğitim anlayışlarında pek yer almasa da İslam eğitim geleneğinde çocuğun ahlaki gelişiminde önemli bir yeri olduğu ifade edilmektedir. Örneğin 16. yüzyılın önemli ahlakçılarından birisi olan Kınalızâde'ye göre, ilk olarak ailede babanın görevi evi idare etmektir. Bu bağlamda baba, ailenin oturacağı evin temininden ailenin geçiminin sağlanmasına kadar bir dizi işle mükellef kılınmıştır.³⁰ Özellikle kazanç elde edilirken babanın şu üç hususa dikkat etmesi gerekli görülmüştür. Bunlar; -zulüm ve haksız yolla kazanç elde etmemek, -ayıp ve uygun olmayan yollardan mal elde etmekten kaçınmak, -alçaklık ve zilletten sakınmak.³¹ Burada helal kazanç ve temiz rızık elde etme gibi en temel değerlerin çocuğa aktarılmasından önce ebeveynin, çocuklarının boğazından haram lokma geçirmemesi gerektiğine de bir işaret vardır. Bu açıdan bakıldığında, çocuğa ahlaki değerlerin öğretiminde başta anne ve baba olmak üzere diğer aile fertlerinin, ahlaki değeri içselleştirmiş ve bu konuda çocuğa model olacak nitelikte olması gerekmektedir.

Çocuklar, ebeveynler için Allah'ın kendilerine takdir ettiği bir emanettir. Bu nedenle onların bakımı ve beslenmesi de ebeveynlerin önemli görevleri arasında yer almaktadır. Kur'an'da bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: *"Biz insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu! Onun (anne karnında) taşınması ve süttten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır. Nihayet olgunluk çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle der: "Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağım salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım."*³²

³⁰ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, Cilt: 2, Matbaatü'l-Bulak, 1248, s. 3.

³¹ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, Cilt: 2, s. 8.

³² Kur'an, 46/15.

Ancak bakım ve beslenme konusunda Kur'an'ın ısrarla üzerinde durduğu husus helal rızık konusudur. Bu husus Kur'an'da; *"Hani İbrahim, 'Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır' demişti."*³³ şeklinde ifade edilirken, buradaki "rızık" kelimesi, helal kazanca işaret etmektedir.

3. Doğru Bilgi İle Donatmak

Ebeveyn-çocuk ilişkisinde yaşanan sorunların bir kısmı çevresel faktörlerin yoğun etkisi altında olsa da, bir diğer boyutuyla, çocukların doğru bilgi, eğitim ve kültürle donatılmamasından kaynaklandığı da bir gerçektir. Bu noktada İslam geleneği açısından, bir ebeveyn için çocuğuna bırakacağı en güzel miras, hiç şüphesiz ki, onu doğru bilgi ile donatmak ve eğitmektir.³⁴ İyi yetiştirilmiş bir çocuk aynı zamanda ebeveyni için ahiret mutluluğunun sebebidir. Hz. Peygamberin hadislerinde de ifadesini bulduğu üzere, ölen insanın amel defteri kapandığı halde geride salih bir evlat bırakan kimsenin defteri kapanmaz; onun yaptığı hayırlı işlerden ebeveyn de mutlaka fayda görür.³⁵ Bu noktadan hareketle bakıldığında, Kur'an'da çocuk eğitimi üzerinde önemle durulmaktadır. Ona verilecek eğitimde öncelik sırasına göre, inanç eğitimi ve ardından da ibadet eğitimi gelmektedir. Bunu gerçekleştirmek üzere Kur'an'da öncelikle duyguların eğitilmesine vurgu yapılmış, ardından bilgi boyutu üzerinde durulmuştur. Bunu göstermesi bakımından Lokman suresi önemli mesajlar içermektedir: *"Hani Lokman oğluna öğüt vererek şöyle demişti: 'Yaovucuğum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.'*³⁶ Ayet, çocuğun eğitiminde ilk olarak inanç eğitimi konu edinmektedir. Ayrıca bunu yaparken, çocuk eğitimi konusunda, günümüz modern pedagojik yaklaşımlarının da üzerinde sıkça durduğu üzere, hatalı bir davranış

³³ Kur'an, 2/126; 4/10.

³⁴ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad, 1998, Birr ve's-Sıla, 24/33.

³⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad, 1998, Vasiyye, 25/3; Ebû Dâvûd, *Vesâyâ*, 17/14; Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad, 1998, Ahkâm, 12/36.

³⁶ Kur'an, 31/13.

yasaklanırken, bunun neden yasaklandığının da çocuğa açıklanması gerektiğine işaret edilmektedir.

Çocuğun eğitiminde dikkate alınacak ikinci husus ise davranış boyutunun öne çıkarılmasıdır. *“Yavrucuğum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.”*³⁷ ifadeleri de davranış boyutuna vurgu yapmaktadır. Görüldüğü üzere ilk ayet inanç eğitimini hedef alırken, ardından ikinci ayet, inancın gereklerini yerine getirme noktasında davranış boyutuna vurgu yapmaktadır.

Doğru bilgi ile donatılmadığı takdirde birçok insan için iftihar vesilesi³⁸ olan çocukların, aslında bir süre sonra ebeveyni ile problemlili hatta anne-babasına karşı isyankar bir birey olmaları pekâlâ mümkün olabilmektedir. Allah, Kur'an'da bu durumu *“Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır, onlardan sakının”*³⁹ ifadeleriyle dile getirirken, esasında ebeveyn için göz nuru olan bir evlât, yine Kur'an'ın ifadesiyle, bir deneme aracı⁴⁰ ve bir imtihan vesilesi de olabilmektedir.⁴¹

4. Eşit Davranmak

Eşitlik, çocuklar arasında cinsiyete dayalı ayrımı reddetmek olduğu kadar, onlar arasında psikolojik olarak (sevgiyi gösterme), adaleti gözetmek şeklinde de tezahür etmektedir. O nedenle Kur'an ilk olarak çocuklar arasında kız-erkek şeklinde cinsiyete bağlı bir ayrımı şiddetle reddetmektedir. Bu durum Kur'an'da *“Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!”*⁴² şeklinde ifade edilmektedir.

³⁷ Kur'an, 31/17.

³⁸ Kur'an, 57/20.

³⁹ Kur'an, 64/14.

⁴⁰ Kur'an, 8/28

⁴¹ Kur'an, 63/9; 64/15.

⁴² Kur'an, 16/58-59; Ayrıca bkz. Kur'an, 43/17; 81/8-9.

Ebeveynlerin, çocuklara eşit davranma konusunda dikkat etmesi gereken bir diğer husus da çocuklarına gösterdikleri sevgi ve merhamet duygusudur. Zira ebeveynin bu konudaki tutumu kardeşler arasında yanlış anlamalardan kaynaklanan bir probleme yol açabileceği gibi, ebeveyn-çocuk arasında da sorunlara neden olabilmektedir. Bu konuda Kur'an'daki en ilgi çekici örneklerden birisi de Hz Yusuf'un, kardeşleri tarafından kuyuya atılması hadisesinin yer aldığı Yusuf Suresidir. Kur'an'ın bildirdiğine göre, babalarının Hz. Yusuf'u kendilerinden daha fazla sevdiğini düşünen kardeşleri, babalarının sevgisini tekrar kazanabilmenin yolunun da Hz Yusuf'u öldürmekten geçtiğini düşündüler. Bu olay Kur'an'da şu şekilde anlatılmaktadır: *"Kardeşleri dediler ki: "Biz güçlü bir topluluk olduğumuz halde Yusuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Doğrusu babamız açık bir yanılğı içindedir." (İçlerinden birisi) "Yusuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondan sonra (tövbe edip) salih kimseler olursunuz."*⁴³ Hz. Yakup ve oğulları arasında geçen olayların anlatıldığı bu kıssada, kardeşler arasındaki kıskançlığa işaret edilmektedir.

84

OMÜİFD

5. Sevgi ve Merhamet Göstermek

Kur'an'da çocuklarla ilgili geçen ifadelerle bakıldığında, bunların çocuklara karşı sevgi ve merhamet ifade eden sözcükler (oğulcuğum, yavrucuğum, göz nuru vb.) olduğu, görülmektedir. Her ne kadar çocuklar zaman zaman hata yapsalar da, ebeveynlerin onlara karşı sevgi, hoşgörü ve merhameti kaybetmemesi gerekir. Zira ebeveynle-çocuk arasında vazgeçilmez bir bağ vardır. Bu bağ doğuştan gelen fitri bir sevgiyle oluşmaktadır. Kur'an'da doğrudan *"çocuklarınızı seviniz"* şeklinde bir ifadenin yer almaması, çocuk sevgisinin fitriliğine işaret etmektedir. Ayrıca ebeveynlerin çocuk yetiştirmek gibi oldukça zahmetli bir görevi gönüllü olarak üstlenmeleri ve hiçbir karşılık beklemezsin çocuklarını bakıp beslemeleri, çocuk sevgisinin fitri olduğunun diğer bir işareti olarak görülmektedir.⁴⁴ Kur'an, çocuk sevgisine dair sadece belirli işaretler değil, aynı za-

⁴³ Kur'an, 12/8-9.

⁴⁴ Hasan Keskin, *Kur'an ve Çocuk*, Yayınevi Yay., Ankara, 2009, s. 93.

manda konu hakkında spesifik örneklere de yer vermektedir. Örneğin, Hz. Yakub'un, oğlu Yusuf'a karşı olan sevgisi, Hz. Yusuf'un kuyuya atılması neticesinde gözlerinin kör olmasına neden olmuştur. Hz. Musa'nın annesinin, Musa'yı suya bıraktıktan sonra merakından sabaha kadar uyuyamayıp neredeyse işi açığa vuracak dereceye gelmesi⁴⁵, Hz. Nuh'un, isyankar oğluna karşı, tufandan önce "Yavrucuğum! Bizimle beraber sen de bin. İnkarcılarla birlikte olma."⁴⁶ diye seslenerek, hata yapmasına rağmen gemiye binmesini istemesi, ebeveynin çocuğuna karşı sevgisini gösteren özel örneklerdir.

Çocuklara sevgi ve merhamet göstermek fitri bir duygu olmakla birlikte, aşırı sevgi ve bağlılık neticesinde Allah'ı anmaktan alıkoyması ise, evlat sevgisinin bir imtihan vesilesine dönüşmesi anlamı taşımaktadır.⁴⁷ Kur'an, bu durumu özellikle dile getirerek ebeveynlerin bu hususta dikkatini şu ayetle çekmektedir: "Ey iman edenler! Mallarımız ve evlatlarımız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."⁴⁸

Kur'an'ın çocuklara karşı sevgi ve merhamet gösterilmesini tavsiye eden ayetlerle, çocuk sevgisinin bir imtihan vesilesi olduğunu ifade eden ayetler birlikte değerlendirildiğinde, anne-babanın, çocuğunu Allah'tan bir nimet olarak görüp onu kollaması ve sevmesi ve bunun için şükretmesi, tavsiye edilirken, ebeveyni Allah'tan uzaklaştırıp dünya hayatına daha fazla bağlaması ise, hoş görülmeleyen bir durum olarak ifade edilmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere, günümüz mevcut pedagojik yaklaşımlarda da ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkinin biçimi ele alınırken, ailenin bu konuda tutarlı olmasına, bu konuda aşırı tutum ve davranışlardan uzak durmasına vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla çocuklar üzerinde aşırı baskıcı bir tutum, onların ahlaki gelişimine olumsuz etki ettiği kadar,

⁴⁵ Kur'an, 28/10.

⁴⁶ Kur'an, 11/42.

⁴⁷ Kur'an, 3/14; Bkz. Keskin, *Kur'an ve Çocuk*, s. 98.

⁴⁸ Kur'an, 63/9.

aşırı koruyucu ya da serbest tutumla birlikte aşırı sevgi ve düşkünlük de yine aynı sonuca götürebilmektedir.

6. Doğru Bir Model Olmak

Ebeveynlerin çocuklara kazandırmak istedikleri dini ve ahlaki değerler konusunda en önemli yöntemlerden birisi de hiç şüphesiz çocuklarına doğru bir model olmaktır. Bu aynı zamanda çatışmanın ortadan kaldırılması noktasında önemli bir yöntemdir. Çocukluk dönemi gelişim özelliklerine bakıldığında, ilk çocukluk dönemi öğrenmeleri genellikle gözlem ve taklit üzerine dayanmaktadır. Zira çocuklar, sorumlu olmayı ya da sorumsuzluğu etraflarındaki bireyleri gözlemleyerek öğrenmektedirler.⁴⁹ Bu da rol model olarak ebeveyn ve diğer yakın çevreyi, çocuğun öğrenmesinde önemli kılmaktadır. Nitekim anne-babanın davranışları bir süre sonra çocukların davranışları olarak geri dönmektedir. Salzman'ın da belirttiği gibi, çocuklar anne-babalarına benzer ve onların karakterini yansıtırlar.⁵⁰

Kur'an, genel itibariyle geçmiş milletlerden örnekler vererek, mü'minleri uyarırken, aynı zamanda inananların, inanç, ibadet ve ahlaki yönden eğitilmesi için Hz. Peygamberin örneğine vurgu yapmaktadır. Bu durum, Kur'an'ın rol model olma konusundaki hassasiyetini göstermekle birlikte, ebeveyn-çocuk ilişkilerinde de önemli bir belirleyicidir. Örneğin, "*Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et.*"⁵¹ Ayeti, yapılması tavsiye edilen bir davranışın öncelikle ebeveyn ya da aile reisi tarafından yerine getirilmesi gerektiğini bildirmektedir.

Kur'an'da ailesi için bir rol model olan Hz. İsmail hakkında, "*Ailesine namaz ve zekatı emrederdi. Rabb'inin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı.*" Örnek

⁴⁹ Bu konuda bkz. Köylü, "Değerler Eğitiminde Ailenin Rolü", *Aile ve Eğitim*, (Ed.:) M. Faruk Bayraktar, Ensar Yay., İstanbul 2010, s. 252; Hasan Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, (Ed.:) Mustafa Köylü, Nobel Yay., Ankara 2010, s. 21.

⁵⁰ C. Gotthilf Salzman, *Nerede Hata Yaptık?*, (Çev.:) Zeki Karakaya, Etüt Yay., Samsun 2004, s. 10.

⁵¹ Kur'an, 20/132.

olma konusunda en ciddi uyarı ise “Niçin yapmadığımız şeyleri söylüyorsunuz”⁵² ayeti ile gelmektedir. Bu ayet genel bir duruma işaret etse de ebeveyn-çocuk ilişkisinde rol model olmanın gerekliliğini de göstermektedir. Zira ebeveynler, kendilerinin yapmadığı şeyleri çocuklarından istediklerinde zaman zaman tepki ile karşılaşmaktadırlar. Yanı sıra kendileri tarafından yapılmadığı halde çocuklarından bazı davranışları benimsemesini istemek, çocuğun ahlaki gelişiminde de bazı olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu noktada, gerek İslam eğitim geleneği gerekse modern eğitim yaklaşımları, eğitimde rol model olmanın önemine işaret ederken, bu durum din ve ahlak eğitiminde daha bir önem arz etmektedir. Berkowitz, ahlak eğitiminde dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi olarak gördüğü rol model olma konusunda şunu nakletmektedir: “Söylediğimizi sadece yapmaya değil, aynı zamanda yaptığımızı da söylemeye ihtiyacımız var.”⁵³ Şunu da ifade etmek gerekir ki, ebeveyn, çocuğu için doğru bir rol model olsa bile, doğru davranışı kazandırma konusunda her zaman istenen sonuç elde edilemeyebilir.

B. Kur'an'da Çocuk Tipleri ve Sorumlulukları

1. Kur'an'da Çocuk Tipleri

Çocukların kişilik ve karakter özellikleri ebeveynleri ile ilişkilerinde önemlidir. Bazı çocuklar daha uysal veya yumuşak karakterli olabilirken, bazıları daha sert ve katı bir karaktere sahip olabilir. Bu özelliklerden birincisine sahip olan çocuklar ebeveynleri ile daha rahat ve sağlıklı bir iletişim kurabilirken, ikinciler ise, diğerlerine göre daha sorunlu bir iletişim içinde olabilirler. Kur'an'da bu durumu ifade eden çok sayıda olaya rastlanmaktadır. Bunlardan birincisi, Hz. Adem'in iki oğlu arasında geçen olayı anlatan kıssadır. Kur'an'da bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: (Kabil)“Andolsun seni mutlaka öldüreğim” demişti. (Habil)“Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi

⁵² Kur'an, 61/2.

⁵³ Marvin W. Berkowitz, “The Science of Character Education”, *Bringing in a New Era in Character Education*, (Ed.) William Damon, California: Hoover Institution Press, 2002, s. 81.

uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım." "Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır." "Derken nefsi onu(Kabili) kardeşini öldürmeye itti de (nefsine uyararak) onu öldürdü ve böylece ziyan edenlerden oldu."⁵⁴

Kıssada geçen olaydaki iki kardeşten Habil, Kabil'e göre daha yumuşak huylu bir karaktere sahip iken Kabil'in farklı bir özelliği ortaya konulmaktadır. Bu durum çocukların doğuştan getirdikleri kişilik özelliklerine dikkat çekmekle birlikte, psikolojik açıdan bakıldığında, başarı karşısında başarısızlığın, kendine güvene karşı güvensizliğin ortaya çıkardığı saldırgan tutum ve davranışa da işaret etmektedir.⁵⁵ Dolayısıyla ayette çocuklarla iletişimde onların bu tür özelliklerinin dikkate alınması gerçeği hatırlatılmaktadır.

88

OMÜİFD

Kur'an'ın yer verdiği önemli örneklerden birisi de ebeveynine karşı itaatkar/isyankar çocuk örneğidir. Bu noktada dikkate alınması gereken iki örnek şüphesiz Hz. İbrahim'in ve Hz. Nuh'un oğullarıdır. Hz. İsmail'in kişilik olarak itaatkar ve yumuşak huylu⁵⁶ olması, bu yönüyle onu, Kur'an'da övülen ve Allah'a adanmış çocuklardan sayılmasının nedenidir. Kur'an'da, bu durum, "İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik." şeklinde ifade edilmektedir.⁵⁷ Hz İbrahim'in, oğlu İsmail'e, artık olgunluğa eriştiği sırada bir gün "Ey yavrucuğum! Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm. Buna ne dersin? Bir düşün" der. Bunun üzerine Hz. İsmail "Ey babacığım sana emredilen ne ise, onu yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın." dedi.⁵⁸ Bu ayet iki noktaya işaret etmektedir. Birincisi, Hz. İsmail'in karakter olarak itaatkar ve yumuşak huylu olması, ikincisi ise, Hz. İbrahim'in, gördüğü rüya üzerine bir emrivaki yapmak yerine Hz.

⁵⁴ Kur'an, 5/27-30.

⁵⁵ Celal Kırca, "Kur'ana Göre Çocukların Talim ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1996, Sayı: 9, s. 41.

⁵⁶ Kur'an'da Hz. İsmail için "Bunun üzerine ona, kendisi gibi, yumuşak huylu bir çocuk müjdeledik" denilerek Hz. İsmail'in karakteri ortaya konulmaktadır. Bkz. Kur'an, 37/101.

⁵⁷ Kur'an, 37/101.

⁵⁸ Kur'an, 37/102.

İsmail ile istişare etmesi. İşte bu örnek, çocuğun karakteri kadar ebeveynin iletişim metodunun da iletişimde önemli olduğunu göstermektedir.

İsyankâr çocuk konusunda önemli bir örnek ise, Hz. Nuh'un oğludur. Hz. Nuh, kavmini Allah'a davet etmiş, davetini kabul ederek inanan insanları tufandan kurtulmaları için gemisine almış, bu arada kıyıda kalan oğlunun da inanarak gemiye binmesini istemiş ve şöyle demişti: "Oğulcuğum! Gel bizimle gemiye bin. O inkarcılardan olma." Ancak oğlu, "Ben, beni sulara karşı koruyacak bir dağa sığınacağım" dedi. Bunun üzerine Nuh: "Bugün Allahın acımasını hak edenlerin dışında hiç kimse için Allahın hükmünden kurtuluş yoktur." dedi ve tam o anda aralarında bir dalga yükseldi ve oğlu boğulup gidenlerden oldu.⁵⁹ Ayetle, Hz. Nuh'un oğlunun, inanmadığı için gemiye binmeyerek, kendi helâkini kendi elleriyle hazırlamış olan isyankar bir çocuk olduğu ifade edilmektedir. Ancak burada konumuzla ilgili dikkat çeken bir husus var. Öncelikle Hz. Nuh'un peygamber olmasına rağmen çocuğun isyankar tutumu karşısında halen ona "Oğulcuğum" şeklinde hitap etmesi, onun bir peygamber olmakla birlikte bir baba olarak şefkatini yansıttığının en önemli delilidir. Bu durum ebeveynin, çocukları hata yapsa bile onlara şefkat ve merhamet göstermekten geri kalmamalarını öğütler nitelikte olmakla birlikte, ebeveynin, çocuğu ile ne kadar iyi bir iletişim kurmak isterse istesin, çocuğun kişilik özelliklerinin de bu iletişimde belirleyici olabileceğini göstermektedir.

Yukarıdaki iki olay, çocukların karakter özelliklerinin ebeveyn-çocuk iletişimde çok önemli olduğuna işaret etmektedir. Nitekim bu anlamda İslam eğitim geleneğinde çocuğun karakter özelliklerinin eğitimdeki etkisine işaret edilmektedir.⁶⁰ Bununla birlikte modern pedagoji de çocukların eğitiminde onların kişilik özelliklerinin ve bireysel farklılıkların dikkate alınmasının, verilecek eğitimin amacına ulamasında önemli olduğunu kabul etmektedir.⁶¹

⁵⁹ Kur'an, 11/42-43.

⁶⁰ Bkz. Ahmet Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, Damla Yay., İstanbul 1998, ss. 245-256; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, cilt:2, ss. 31-39.

⁶¹ Zeynep Hamamcı, "Öğrenmede Güncel Konular", *Eğitim Psikolojisi*, (Eds.) Yaşar Özbay-Serdar Erkan, Pegem Akademi Yay., 2. Baskı, Ankara 2009, s. 332.

2. Çocukların Ebeveyn Karşı Sorumlulukları

Kur'an'da ebeveyn- çocuk arasında sağlıklı bir ilişki kurulabilmesi için karşılıklı sorumluluklardan bir diğeri de çocuklara ait sorumluluklardır. Zira karşılıklı ilişkilerde çatışmanın önüne geçmenin önemli yollarından birisi tarafların görev ve sorumluluklarını iyi bilmeleridir. Ebeveyn-çocuk ilişkisinde, çocukların ebeveynine karşı en önemli sorumluluklarından birisi onlara itaat etmektir.

Şurası bir gerçektir ki, sevginin şiddet ve yoğunluğu bireyin anne-babasından ziyade eşi ve çocuklarına yöneliktir. Bu fitri gerçeği dikkate alan Kur'an, anne-babaların çocuklarını koruyup gözetmesi ve onlara özen gösterilmesi konusunda bir tavsiyeye ihtiyaç duymamaktadır. Buna karşılık Kur'an'da, ebeveyn-çocuk ilişkileri bağlamında üzerinde önemle durulan husus, anne-babaya itaat etmek ve onlara karşı şefkat ve merhamet göstermektir. Ebeveyn itaat, Kur'an'da tevhid inancından sonra ilk sırada yer almaktadır. Bu nedenle Kur'an'da değişik ayetlerde bu konuya ciddi vurgu yapılmıştır. *"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "öf!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle."*, *"Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: "Rabbim!, Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı."*⁶² Bunun yanı sıra *"Biz insana, ana ve babasına iyi davranmasını emrettik. Özellikle de anası nice sıkıntılara katlanarak onu karnında taşımış; emzirmesi de iki yıl sürmüştür. İşte bu sebeple, bana, anne ve babana şükret, diye tavsiye ettik."*⁶³

Anne-babaya itaat emredilirken, ebeveynine itaat eden, onlara karşı alçak gönüllü ve yumuşak huylu davranışlarda bulunan çocuklar övülmektedir. Bu konuda önemli örneklerden birisi Hz. Yahya'nın Kur'an'da bu özelliği sebebiyle övülmesidir: *"(Yahya dünyaya gelip büyüyünce onu peygamber yaptık ve kendisine) "Ey Yahya kitaba sınıksız sarıl" dedik. Biz ona daha çocuk iken hikmet ve katımızdan kalp yumuşaklığı ve ruh temizliği vermiş-*

⁶² Kur'an, 17/23-24.

⁶³ Kur'an, 31/14; 4/36;

tik. O, Allah'tan sakınan, anne babasına iyi davranan bir kimse idi. İsyanca bir zorba değildi.”⁶⁴ Yine aynı şekilde Hz. İbrahim de babasının Allah'tan başka şeylere taptığını görünce “Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?”⁶⁵ dediğinde; babasının Hz. İbrahim'e: “Ey İbrahim! Sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen and olsun seni taşlarım. Uzun bir süre benden uzak dur”⁶⁶ cevabı üzerine, “Rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim.”⁶⁷ demesi, evladın babasına karşı yumuşak huyluluğunu ve acıma duygusunu ortaya koymaktadır.

Kur'an'da, ebeveynine karşı yumuşak huylu ve itaatkâr çocuk övüldüğü gibi, buna riayet etmeyen isyankar çocuk da yerilmekte ve hatta aralarında her ne kadar biyolojik bir bağ olsa da dinin emirlerine karşı isyankar tutumu nedeniyle aileden bile sayılmamaktadır.⁶⁸

Günümüz açısından bakıldığında, ebeveynler ile çocukları arasında sık yaşanan tartışmalardan birisi de itaatsiz olmaları nedeniyle çocukların eleştirilmesidir. Kur'an bu konuda, çocuktan bir şey beklemeden önce ebeveynin yerine getirmesi gereken hususlara dikkat çekmektedir. Onun ardından ise, çocuğun görevlerini yerine getirmesini istemektedir. Yoksa ebeveynin, kendi sorumluluğunu yerine getirmediği halde çocuğundan itaat etmesini beklemesi, Kur'an'ın bu konudaki yaklaşımına uygun düşmemektedir.

Kur'an'da emredilen itaat etme hususu, esasında ebeveyn-çocuk ilişkilerinde bir rol model ya da ast-üst ilişkisini içinde barındırmaktadır. Zira günümüzdeki ifadesiyle, “arkadaş ebeveyn-çocuk” ilişkisi modelinde, bir rol modellikten öte karşılıklı anlaşmaya dayanan bir ilişki söz konusudur ve bir itaat kültürü yoktur. İşte bu noktada Kur'an'ın, çocuğa bir görev olarak anne-babaya itaati emretmesi, anne babanın konumu ile

⁶⁴ Kur'an, 19/12-14.

⁶⁵ Kur'an, 19/42.

⁶⁶ Kur'an, 19/46.

⁶⁷ Kur'an, 19/47.

⁶⁸ Bu konuda bkz. Kur'an, 11/42-46.

çocuğun konumuna bir göndermede bulunmaktadır. Nitekim günümüzde bazı karakter eğitimcilerinin de işaret ettiği gibi, ebeveyn-çocuk ilişkilerinde önemli olan husus, “arkadaş anne-baba” değil, “rol model anne baba”dır.⁶⁹

Kur’an’da çocuğun anne-babasına karşı sorumluluklarından bir diğeri ise, ebeveynine karşı iyi davranmak ve onlara iyilikte bulunmaktır. Anne-babaya iyilik etmek, her ne kadar ilk bakışta bir çocuğun yetişkinlik dönemlerindeki görevlerinden birisi gibi görülse de aslında çocukluk döneminden itibaren öğrenilmeye başlayan bir meziyettir ve ebeveyn itaatinden de bir sonucu olarak görülebilir. Kur’an’da ebeveyn itaat konusu empatik bir bakış açısı ile ele alınmaktadır. Örneğin Lokman Suresinde “İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: “Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.”⁷⁰ ayetinde, annenin güçlülere sabrederek çocuğuna bakmaya çalışmasının anlatılması, iletişimde önemli bir konu olan empatik davranma ve perspektif alma⁷¹ konusuna işaret etmektedir. İletişim biliminin verilerine göre, empatik duygu, kalıtımla birlikte geldiği kadar öğrenilen de bir durum olduğuna göre, çocukluk çağlarında bu duygunun geliştirilmesi önemlidir. Dolayısıyla gerek anne-babaya itaat gerekse onlara iyi davranmak birlikte değerlendirildiğinde Kur’an’ın, ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkiyi eşitler arası ilişkiden ziyade bir ast-üst ilişkisi bağlamında ele aldığı anlaşılmaktadır.

92

OMÜİFD

⁶⁹ Berkowitz, *a.g.m.*, s. 54; Ayrıca uygun rol modeller çocuğun eğitimi kadar karakter gelişiminde de önemli etkiye sahiptir. Çocuğun karakter gelişiminde ailenin önemi ve aile fertlerinin birlikteliği hakkında geniş bilgi için bkz. Sara Dimerman, *Character is The Key: How to Unlock The Best in Our Children and Ourselves*, Canada: John Wiley&Sons, 2009, ss. 93-102.

⁷⁰ Kur’an, 31/14.

⁷¹ Perspektif alma, spontan olarak kendi bakış açısını diğer kişinin bakış açısına uydurma eylemi olarak kabul edilmektedir. Bkz. Necla Acun Kapıkıran, “Kişilerarası İlişkilerde ve İletişimde Empati”, *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, (Ed.:) Alim Kaya, Pegem Akademi Yay., 4. Baskı, Ankara 2012, s. 113.

Son olarak, Kur'an'da ebeveyn-çocuk iletişimi açısından önemli bir psikolojik tahlile de yer verilmektedir. Çocuğun yaşı ne olursa olsun, anne-babanın varlığına daima ihtiyacı vardır. Bu durumu anlatan en önemli olaylardan birisi Yusuf kıssasıdır. Hz. Yusuf, zindandan çıkıp Mısır kralının yanında hazinenin başına geçmesine ve saygın bir makam elde etmesine rağmen, Mısırlıların onu hep aynı gözle (birkaç dirheme satılığa çıkarılmış bir köle) gördüklerini, ancak (ülkelerindeki kıtlıktan dolayı gıda almak için) yanına gelen kardeşlerinin sayesinde halk içinde bir itibar kazandığını ifade etmişti. Hz. Yusuf'un ailesi Mısır'a girerken, onunla beraber hükümdar ve bütün halkın Hz. Yusuf'un ailesini karşılaması ve iki peygamberin (Hz. Yakup ve Hz Yusuf), karşı karşıya geldiklerinde atlarından inip birbiri ile kucaklaşmaları⁷² ise çocuğun anne-babaya duyduğu psikolojik ihtiyacı göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

III. Kur'ana Göre Ebeveyn-Çocuk İlişkisinde Temel İlkeler

A. Huzurlu Bir Aile Ortamı Oluşturmak

Sağlıklı bir aile ilişkisinin temelinde hiç şüphesiz ailenin amaçlarını birlikte inşa etmek vardır. Aile içerisinde ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkilerin sağlamlığı bu birliktelikten uzak değildir. Bu nedenle güçlü bir aile içi ilişki, ebeveynin nasıl bir aile tasarladığından ziyade aile içinde sahip olunacak roller üzerine düşünmekten geçmektedir. Aile içi ilişkileri konu edinen çalışmalarda da belirtildiği üzere, huzurlu bir ailenin temel özelliği, aile içinde hiç çatışma yaşanmaması değil, ebeveyn-çocuk arasında yaşanan çatışma ve gerilimlerin cezalandırmadan ve hastalık haline gelmeden çözüme kavuşturulmasıdır.⁷³ Ancak burada üzerinde durulan önemli husus, ebeveyn-çocuk ilişkilerinde sağlıklı bir ortam oluşturabilmek için ebeveynin kendi arasında da olumlu bir iletişime sahip olmasıdır.

⁷² Kur'an, 12/99.

⁷³ Bkz. İbrahim Ethem Özgüven, *Ailede İletişim ve Yaşam*, PDREM Yay., Ankara, 2001, s. 83.

Sağlıklı bir ebeveyn-çocuk ilişkisi oluşturma konusunda Kur'an'ın üzerinde durduğu ilk husus huzurlu bir aile ortamı oluşturmaktır. Bu noktada ilk olarak eşler arasındaki ilişkiye gönderme yapılmakta, sonrasında ise huzurlu bir aile ortamı oluşturma'nın gerekliliği ifade edilmektedir. "Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir."⁷⁴ ayeti aile ortamının en temelde bir huzur ve mutluluk ortamı olması gerektiğini ifade etmekle birlikte, bu huzur ve mutluluğun yolunun eşler arasındaki uyum ve iletişimden geçtiğini de ifade etmektedir. Modern psikolojinin verilerine bakıldığında ise, problemlili ailelerde çocukların da bundan olumsuz etkilendiği görülmektedir. Bu anlamda "Sorunlu çocuk yoktur, sorunlu aile vardır" sözü, ailedeki olumsuzlukların çocuğu da olumsuz etkilediğini doğrulamaktadır. Özellikle ebeveynin sürekli tartıştığı, kavganın eksik olmadığı ailelerde çocukların ruh sağlığının bundan olumsuz etkilendiği, yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır.⁷⁵

94

OMÜİFD

Huzurlu bir aile ortamı çocuğun içindeki saldırgan veya aşırı duyguların dengelenmesine de yardımcı olmaktadır. Aile içinde ebeveynin aşırı üslup kullanması ve öfkeli oluşu, çocuğun bu durumu içselleştirmesinin yanında olumsuz ve saldırgan tutum ve davranışlara yönelmesine de neden olabilmektedir.⁷⁶ Kur'an'da en zor ve olumsuz durumlar karşısında bile peygamberlerin, çocukları ile iletişimlerinde kullandıkları "Oğulcuğum, yavrucuğum" vb. ifadeler ebeveyn-çocuk iletişiminde olumlu bir iletişim ortamı oluşturma'nın önemine işaret etmesi bakımından çok önemlidir.

⁷⁴ Kur'an, 30/21; 7/189.

⁷⁵ Aile içi sorunlar ve bunların çocuklar üzerindeki etkileri konusunda bkz. Yörükoğlu, a.g.e., ss. 264-269; Mustafa Köylü, "Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü", *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, (Ed.) Hüseyin Sarioğlu, Ensar Yay., İstanbul, 2009, ss. 402-403;

⁷⁶ Nevzat Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, Timaş Yay., 6. Baskı, İstanbul, 2013, s. 122.

B. Karşılıklı Saygı

İletişimin temel ilkelerinden birisi olan karşılıklı saygı, ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkide belirleyici rol oynamaktadır. Ebeveynlerin, çocukları üzerinden kurdukları ya da kurmaya çalıştıkları otorite, saygı esasını ortadan kaldırmamalıdır. Zira günümüzde ebeveyn-çocuk ilişkisinde yapılan hatalardan birisi baskı ve zorlama ile bazı değer ve normların kabul ettirilmeye çalışılmasıdır. Hatta bazen bu, din üzerinden yapılmaktadır.⁷⁷ Bu durum, bireyde ebeveyne karşı tepki oluşturmakla kalmamakta, zaman zaman değer ve normların reddedilmesi ve isyankar tutumların oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Kur'an'da, daha önce de ifade edildiği gibi, kendisine isyan etmesine rağmen Hz. Nuh'un, oğluna gemiye binmesi için uyarıda bulunurken "yavrucuğum"⁷⁸ diye hitap etmesi, ebeveyn-çocuk iletişimde saygı ve sevgi boyutuna dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Lokman ve oğlu arasındaki ilişkiyi ifade eden kıssada da bir babanın şefkatli davranışının yanı sıra çocuğuna yönelik eğitim-öğretimle ilgili mesajlar verilmektedir.⁷⁹ Bu eğitimle verilen mesajların bir kısmı toplumun yücelttiği değerlerin aktarılması (böbürlenmemek, sesini alçak tutmak vb.) oluştururken, diğer bir kısmını da duyguların eğitilmesi oluşturmaktadır.⁸⁰ Ancak tüm bunların ortak noktası, hitaplardan da anlaşılacağı üzere, ilişkilerin karşılıklı saygı üzerine bina edilmeye çalışılmasıdır.

Ayrıca Kur'an'da anne-baba ile çocuk arasındaki saygıyı korumak adına, ebeveyne bazı uyarılarda da bulunmaktadır. Nur suresinde, "*Çocuklarınız erginlik çağına geldiklerinde, kendilerinden öncekilerinizin istedikleri gibi izin istesinler.*"⁸¹ şeklindeki ayette belirtildiği üzere, ebeveyn-

⁷⁷ Çocukların özellikle, din ve dini bir takım sembollerle korkutulması, dine ve dini değerlere karşı olumsuz tutum geliştirmede önemli olmaktadır. Bu konuda bkz. Mustafa Öcal, "Ailede Çocukların Dini ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 1996, s. 195.

⁷⁸ Kur'an, 11/42.

⁷⁹ Kırca, "Kur'ana Göre Çocukların Talim ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar", s. 42.

⁸⁰ Bayraktar Bayraklı, "Kur'an-ı Kerime Göre Ailede Çocuk Eğitimi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi 2*, (Ed.:) İbrahim Canan, Ensar Yay., İstanbul 2005, ss. 185-186.

⁸¹ Kur'an, 24/59.

çocuk münasebetinde özellikle bazı zamanlarda çocuklara izin istemenin öğretilmesi ve bazı sınırların konulması, karşılıklı saygının korunması bakımından önemlidir.

B. Ödül-Ceza Dengesi

Ödül veya ceza konusu, sadece eğitimde değil aynı zamanda anne-baba ile çocuk arasındaki ilişkilerde de önemli bir belirleyicidir. Aile içinde ebeveyn-çocuk ilişkisi konu edildiğinde, eğitimdeki ödül ve cezanın karşılığı disiplin ve denge olarak ifadesini bulmaktadır. Bu nedenle disiplin, çocuğa kuralları öğretmek için kullanılan bir yöntemdir. Ancak aynı zamanda aileler tarafından çokça yanlış anlaşılan da bir kavramdır. Tarhan'ın da belirttiği gibi disiplin, çocuğa sadece emirler ve kesin yönergeler vermek değil, yaşına uygun kurallar koyarak kendisinden beklenen davranışları göstermesine yardımcı olmaktır.⁸² Ancak disiplin anlayışında dikkat edilmesi gereken, gereğinden fazla sert ya da yumuşak olunması gerektiğidir. Bu nedenle disiplin, aynı zamanda anne-babanın çocuğuna karşı bir denge halini ifade etmektedir.

Ebeveynlerin özellikle çocukluk döneminde sıkça karşılaştıkları yalan, çalma vb davranışlar karşısında Kur'an'ın genel tavrı, öncelikle çocukları suça iten nedenleri ortadan kaldırmaya çalışmak, cezayı ise ikincil planda tutmak şeklindedir. Kur'an'da, Mü'minler hata işlediklerinde öncelikle Allah'ın onlara karşı uyarısı söz konusu olmuştur.⁸³ Dolayısıyla çocuğun eğitiminde cezaya başvurmak yerine cezayı gerektiren suçun ortadan kaldırılması esas kabul edilmiştir.⁸⁴

Kur'an'da ödül-ceza dengesi genel olarak, cezayı gerektiren durumlara yönelik uyarı yapıldıktan sonra alternatifinde neyin yapılması gerektiği ve bunun karşılığında verilecek mükafata vurgu yapılmaktadır. Günümüz modern eğitim yaklaşımlarında ödül ve cezanın verilmiş biçimi Kur'an'ın pedagojik boyutu ile örtüşmektedir. Bu bağlamda eğitim-

⁸² Nevzat Tarhan, *Son Sığınak Aile*, Nesil Yay., İstanbul 2010, s. 160.

⁸³ İlgili ayetler için bkz. Kur'an, 3/152; 5/95; 9/43; 42/25, 34.

⁸⁴ Kırca, "Kur'ana Göre Çocukların Talim ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar", s. 46.

öğretimde bir yöntem olarak, yeni bir bilginin öğretimi ya da hatalı bilginin ortadan kaldırılmasında pekiştireçlerden yararlanılmaktadır.⁸⁵ Aynı şekilde hatalı davranışın hemen ardından doğru davranışın telkin edilmesi de olumsuz davranışın ortadan kaldırılması noktasında bir nevi pekiştireç görevi üstlenmektedir. Bu açıdan Kur'an'da olumsuz fiiller karşısında bireyin karşılaşacağı cezaya karşın, alternatif olacak şekilde olumlu davranışlar gösterilmekte ve bunun karşılığında mükafat da bildirilmektedir.⁸⁶ Bu noktada ceza olarak korku motifine yer verilirken, ödül konusu daha fazla yer almaktadır. Özellikle önemli bir pekiştireç olarak ödülün ölçüsü, insanın yapısına uygun olarak verilmektedir.⁸⁷ Bu konu Kur'an'da açık bir şekilde yer almaktadır. Olumsuz tutum ve davranış içinde olan kimseler yerilip, buna karşılık cezalarına yer verildikten sonra olumlu davranış sergileyen bireyler için de altından ırmaklar akan, her çeşit meyvenin, gölgeliklerin, tertemiz eşlerin vb. bulunduğu cennetler, sunulmaktadır.⁸⁸ Kur'an'daki bu tasvirler aynı zamanda ödülün, cazip ve özendirici olması⁸⁹ kadar, insanın yapısı ve tabiatına, yanı sıra beklentilerine uygun tarzda verilmesinin de gerekliliğini ortaya koymaktadır.

C. Uyarmakla Birlikte Model Olmak

Ebeveyn-çocuk arasındaki iletişim çatışmalarını ortadan kaldırmanın yollarından birisi de söylemden ziyade eylemler üzerinden davranışı pekiştirmeye çalışmaktır. Çünkü çocuklar pek çok davranışı ebeveynlerini gözlemleyerek öğrenmektedirler. Özellikle de davranışı pekiştirilen

⁸⁵ Bkz. Aynur Pala, "Öğrenme ve Öğretim İlkeleri", *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, (Ed.) Şeref Tan, Pegem Akademi Yay., 7. Baskı, Ankara, 2011, (ss. 112-148), s. 121.

⁸⁶ Bkz. Kur'an, 66/6-8; 13/19-25; Ayrıca Kur'an'da iletişim açısından ödül ve cezanın dengesi hakkında bkz. Mustafa Köylü, *Psiko Sosyal Açından Dini İletişim*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, ss. 208-209.

⁸⁷ Peğiştireçlerin iletişimdeki yeri hakkında bkz. Demet Gürüz-Ayşen Temel Eğinli, *İletişim Becerileri*, Nobel Yay., Ankara, 2008, ss. 125-126; Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitimi*, Aksı Seda Matbaası, Samsun, 1998, s. 141.

⁸⁸ Bu konudaki örnekler için bkz. Kur'an, 2/25; 3/15, 136; 4/13, 57, 122; 5/85, 119; 9/21, 72, 89, 100;

⁸⁹ Peker, *Din ve Ahlak Eğitimi*, s. 141.

modeli gözleyen bireylerin, modelin davranışını daha sıklıkla ve kısa sürede taklit ettikleri görülmüştür.⁹⁰ Ancak bu modelleme olumlu olabileceği gibi bazen olumsuz da olabilir. Toplumda olumsuz davranışların hoş görülmesi, hatta ilgi görmesi durumunda bireylerin ilgi gören ya da pekiştirilen modelin davranışlarını taklit etmeleri doğal olacaktır. İşte Kur'an'da olumlu ve olumsuz modelleme örneklerine yer verilmek suretiyle model olmanın önemi ortaya konulmaktadır.

Kur'an'da, ebeveynin çocuğuna rol model olması konusuna açık vurgu yapılırken, bu modellemenin hem olumlu hem de olumsuz olabileceğine dair örnekler ortaya konulmuştur. "*Ailene namazı emret, kendin de ona devam et*" ayeti olumlu model olmaya bir örnek iken⁹¹, "*Hani o babasına ve kavmine, "Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?" demişti. (Onlar):"Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk" dediler.*"⁹² ayeti, olumsuz model alma konusunda önemli bir örnektir.

98

OMÜİFD

Kur'an'da "*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?*"⁹³ denilerek, yapılmayan şeylerin başkalarına tavsiye edilmesinden sakınılması istenmektedir. Şu bir gerçektir ki, ikna etme noktasında hissi gücün en önemli kaynağı samimiyettir.⁹⁴ Samimiyetin olması için ise, söylenen davranışın, öncelikle söyleyen tarafından yapılması gerekir. Bu noktada Kur'an, yapılmayan şeylerin söylenmesini yasaklamamış ancak tutarsızlığını ortaya koyarak böyle bir tutumun iletişimsel ve eğitimsel hiçbir değerinin olmadığını ifade etmiştir. Modern dönem karakter eğitimi çalışmaları da ebeveynlerin yapmadıkları şeyleri çocuklarına söylemelerinin doğru olmadığına vurgu yaparken, aynı zamanda yapılan şeylerin de çocuklara tavsiye edilmesini önemsemektedir. Zira böylece davranışın kalıcılığı sağlanmış olmaktadır. Ay'ın yaptığı araştırmada, ailesinde ibadete devam eden ebeveynlerin, çocuklarına bu konuda yaptıkları

⁹⁰ Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Pegem Akademi Yay., 16. Baskı, Ankara, 2010, s. 220.

⁹¹ Kur'an, 20/132.

⁹² Kur'an, 21/52-53. Olumsuz model alma konusunda ayrıca bkz. 33/67; 31/21; 43/22-24.

⁹³ Kur'an, 61/2.

⁹⁴ Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim*, s. 208.

ğı telkinler daha etkili olurken, yapmadığı halde çocuklarına tavsiye eden ebeveynlerin bu tavsiyeleri, araştırmaya katılan çocuklar tarafından baskı olarak nitelendirilmiştir.⁹⁵

D. Tartışmak Yerine İstişare Etmek

Kur'an'da ebeveynle çocuk arasındaki iletişimde tartışmak yerine karşılıklı istişare konusu dikkat çekmektedir. Örneğin, Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'i kurban etmesi istendiğinde, gördüğü rüyayı onunla istişare ederek fikrini alması, ebeveyn-çocuk arasında istişareye verilen değeri göstermektedir. Bu, hem çocuğun alınan karara uymasında etkili olurken, çocuğun kişiliğine ve benlik gelişimine de olumlu katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan çocuğun yaptığı hatayı doğrudan onun kişiliği üzerinden değerlendirmek yerine yapılan yanlış tutum veya davranışın kendisini değerlendirmek daha doğru bir yaklaşımdır. Nitekim suçlayan, sürekli eleştiren ve cezalandıran anne-baba tutumlarının bir sonucu olarak kolay ağlayan çocuk tipi ortaya çıktığı gibi, isyankâr tutum ya da aşağılık duygusu gelişebilmektedir.⁹⁶

Çocukların yaptıkları hatalar karşısında onları eleştirmek veya cezalandırmak yerine, yapılan davranışın sebepleri üzerine çocukla konuşmak veya tüm alternatif hataları göstermek daha sağlıklı bir iletişim ortamı oluştururken, problem davranışın tekrarlanmaması noktasında da daha etkili olmaktadır.⁹⁷ Zira sebebi açıklanmadan yasaklanan veya eleştirilen davranışın ortadan kalkması dışsal faktörlere bağlı olduğunda, uygun ortamda yeniden tekrarlanma ihtimali bulunmaktadır. Ancak problem davranışın ortaya çıkışında gelişimsel durumların ya da çevresel şartların etkisinin olduğu dikkate alındığında, olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması yoluna gidilirse o zaman problem davranış da ortadan kalkacaktır.

⁹⁵ Mehmet Emin Ay, "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Yıl: 1994, ss. 165-166.

⁹⁶ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 31. Baskı, İstanbul 2008, s. 137; Salk, *Çocuğun Duygusal Sorunları*, s. 201.

⁹⁷ Salk, *Çocuğun Duygusal Sorunları*, ss. 84-85.

E. Davranışlarının sonuçlarını göstermek

Günümüz ailesinde, ebeveyn-çocuk arasında sık sık yaşanan tartışmalardan birisi, sonuçları hakkında bilgi vermeksizin ebeveynin, çocuğuna bazı davranışları yasaklaması ve bu yönüyle çocuğunun yaşantısını kısıtlamasıdır. Oysa, eğer bir davranış yasaklanacaksa çocuklara bunun nedenleri izah edilmeli ve yol açacağı sonuçlar hakkında konuşulmalıdır. Bu noktada Kur'an'da sık sık başvuru alan e metotlarından birisi de davranışın olumlu ya da olumsuz sonuçlarını göstererek muhtemel bir çatışma ortamını ortadan kaldırmak veya amaçlanan davranışın kalıcılığını sağlamaktır. Nitekim sonuçları gösterilmeyen veya gösterilse de çocuk tarafından kabullenilmeyen davranışlar, kimsenin görmediği yerde ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda, Kur'an'da en dikkat çekici örnek Lokman (a.s.)'ın oğluna tavsiyelerinde görülmektedir. Çocuğunun dini ve ahlaki açıdan eğitimini hedefleyen tavsiyelerde Lokman (a.s.) çocuğuna, yapılıp yapılmaması gerekenleri sebepleri ile birlikte izah etmektedir. Gizli de olsa yanlış veya hatalı bir davranışta bulunmaması gerektiğini, zira Allah'ın bunu bildiğini, yeryüzünde böbürlenerek yürümemesi gerektiğini, çünkü Allah'ın böbürlenerek yürüyenleri sevmediğini, sesini alçak tutmasını, zira seslerin en çirkininin merkep sesi olduğu şeklindeki ifadeler buna örnektir. Ailelerin, çocuklarının eğitiminde en zorlandıkları hususlardan birisinin, onlardaki olumsuz tutum ve davranışları ortadan kaldırmak olduğu ve bu noktada zaman zaman çatıştıkları düşünüldüğünde, Kur'an'ın bu yaklaşımının ebeveynlere yol gösterici mahiyette olduğu söylenebilir.

Çocuklara, yaptıkları hatalı davranışlarının sonuçlarını gösterirken, ebeveynler öncelikle kendi tutum ve davranışlarında ölçülü olmalı ve aşırı tutumlardan sakınmalıdırlar. Bu bağlamda ne çok sevip ümit bağlamak ne de onlar üzerinde aşırı baskı kurmak doğru değildir. Bu konuda da ölçülü olmak tavsiye edilmektedir. Nitekim Kur'an, çocukları dünya hayatının bir süsü olarak görürken aynı zamanda bir imtihan vesilesi olarak da görmektedir.⁹⁸

⁹⁸ Kur'an, 18/46.

IV. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde aile içinde ebeveyn-çocuk ilişkilerinde en sık sorulan sorulardan birisi ebeveynlerin çocukları ile iletişim kurmakta neden zorlandıkları ve sağlıklı bir iletişimin nasıl sağlanacağıdır. Şurası bir gerçektir ki, ailenin fonksiyonellik açısından birçok özelliği son yarım asırlık süreçte önemli ölçüde değişime uğramıştır. Örneğin kadının çalışma hayatına atılması ile birlikte aile içi rol paylaşımından kaynaklanan problemler, boşanma oranlarının artması ve evlilik yaşının daha ileri yıllara ertelenmesi bunlardan birkaçı olarak sayılabilir. Bu da doğal olarak aile içinde ebeveyn-çocuk ilişkilerinde bazı sorunlara zemin hazırlamaktadır. Ancak ebeveyn-çocuk ilişkisinde yaşanan sorunları indirgemeci bir yaklaşımla sadece aile yapısındaki değişime bağlamak doğru değildir. Bunun yanında ebeveyn-tutumlarından, çocuktan ve çevreden kaynaklanan diğer nedenleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

İletişim sorunları açısından aile içinde ebeveynin çocuğa karşı tutum ve davranışları belirleyici bir rol oynamaktadır. Nitekim ebeveyn-çocuk iletişimindeki problemlerin bir kısmı çocukların kendilerinden kaynaklansa da bundan daha fazlası ebeveynlerin çocuklarına karşı tutumlarından kaynaklanmaktadır. Bazı aileler çocuklarının her yaptığına aşırı müdahaleci bir tutum sergilerken, bazıları hiç ilgi göstermemekte, bazıları ise, çocuklarının hata yapmasına dahi izin vermeyecek şekilde mükemmeliyetçi bir tutum takınmaktadır. Bu durum zaman zaman ebeveynle çocuk arasında ciddi gerilimlerin yaşanmasına neden olmaktadır. O halde burada şu soru akla gelmektedir: Anne-babalar çocukları ile yaşadıkları sorunları aşmak için onlarla nasıl bir iletişim kurmalı ve onları nasıl eğitmelidir?

Konuya din eğitimi açısından bakıldığında, İslam'ın asli referans kaynağı olan Kur'an'da ebeveyn-çocuk ilişkisi daha çok sorumluluk bilinci üzerinden açıklanmaktadır. Bu noktada Kur'an'da tek taraflı bir sorumluluktan ziyade karşılıklı sorumluluklar belirtilmektedir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, bu noktada ebeveynlere daha fazla iş düşmektedir. Zira onlar, çocuklarının eğitiminde bilgi vermenin yanında

örnek olmak gibi bir sorumluluğu da taşımaktadırlar. Bunun yanında çocukların da ebeveynlerine itaat etmek ve onlara saygı göstermek gibi sorumluluklarına vurgu yapılmaktadır. Tüm bu sayılanların en temelinde Kur'an sağlıklı bir aile ortamına işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle günümüz ailesi için bir değerlendirme yapıldığında, aile içi ilişkilerin zayıf olduğu, karı-koca arasında sürekli tartışmaların yaşandığı, huzur ve sükûn ortamının tesis edilemediği ailelerde çocuklarla ebeveyn arasında sağlıklı bir ilişki kurulamaması doğal karşılanmalıdır. O nedenle Kur'an'da öncelikle sağlıklı ve huzurlu bir aile ortamına vurgu yapılmakta ve taraflara bu noktada sorumlulukları hatırlatılmaktadır.

Sağlıklı bir aile içi ilişkinin oluşturulmasından sonra Kur'an, yine sağlıklı bir ebeveyn-çocuk ilişkisi noktasında bazı temel ilkelere yer vermektedir. Çünkü ebeveyn-çocuk çatışmasının nedenleri bazen ebeveynlerin yanlış tutum ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Kur'an'ın bu noktadaki yaklaşımı karşılıklı saygıyı esas alarak başlarken, hatalı davranışları karşısında çocukları sadece uyarmak değil onlara doğru davranış modelleri sunmayı ve onlarla istişare etmeyi bir ilke olarak benimsemektedir. Kur'an'ın temel olarak ortaya koyduğu bu ilkeler, günümüzde "çocuk ne anlar" mantığı ile hareket edip, onunla ilgili tasarrufta bulunurken bile çocuğun fikrine başvurmamak, zaman zaman ebeveynlerle çocukları karşı karşıya getiren bir konudur. İşte bu noktada Kur'an'ın çocuğu verdiği değeri ortaya koyan bu ilkeleri mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bununla birlikte çocuğa anne-babanın ne kadar saygıya değer olduğu fikri de mutlaka aşılmalıdır.

Sonuç olarak, Kur'an'a göre, ebeveyn-çocuk ilişkisinin temeli karşılıklı hak ve sorumlulukların yerine getirilmesi üzerine temellendirilirken, sorumluluk konusunda birinci görev ebeveyne düşmektedir. Zira çocuklar davranış modellerini anne-baba ve birinci derecedeki aile çevresinden öğrenmektedir. Küçüklüğünden itibaren sevgi ve huzur ortamında yetiştirilen çocukların doğru davranış örnekleriyle desteklenmesi, çocukluk ve ergenlik çağlarından uygun tutum ve davranışlar sergilemesinde önemli

bir etken olacaktır. Nitekim küçüklüğünde çocuğa gösterilen ilgi ve sevgi, aslında yaşlanınca anne-babaya gösterilen saygıyı ifade etmektedir.

Kaynakça

- Acun Kapıkıran, Necla. "Kişilerarası İlişkilerde Ve İletişimde Empati", *Kişilerarası İlişkiler Ve Etkili İletişim*, (Ed.) Alim Kaya, Pegem Akademi Yay., 4. Baskı, Ankara 2012, Ss. 110-133.
- Adler, Alfred. *Yaşamın Anlam Ve Amacı*, (Çev.) Kâmuran Şipal, Say Yay., 10. Baskı, İstanbul, 2012.
- Avşaroğlu, Selahattin. "Aile İçi İlişkiler Ve İletişim", *Kişilerarası İlişkiler Ve Etkili İletişim*, (Ed.) Alim Kaya, Pegem Akademi Yay., 4. Baskı, Ankara 2012, Ss. 250-272.
- Ay, Mehmet Emin. "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Yıl: 1994, Ss. 163-170.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, Dem Yay., İstanbul 2005.
- Bahadır, Abdülkerim. "Günümüz Kitle İletişim Araçlarının, Ruhsal Ve Toplumsal Hayatımız Üzerindeki Olumsuz Etkileri Ve Korunma Yolları", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Yıl: 1997, (Ss. 469-497)
- Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*, İnkılap Yay., 17. Baskı, İstanbul, Tarihsiz.
- Bayraklı, Bayraktar. "Kur'an-I Kerime Göre Ailede Çocuk Eğitimi", *İslam'da Aile Ve Çocuk Terbiyesi 2*, (Ed.) İbrahim Canan, Ensar Yay., İstanbul 2005, 179-188.
- Berkowitz, Marvin W. "The Science Of Character Education", *Bringing In A New Era In Character Education*, (Ed.) William Damon, California: Hoover Institution Press, 2002, Ss. 64-84.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan. *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 1986.
- Çelebi, Ahmet. *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, Damla Yay., İstanbul 1998.
- Dam, Hasan. "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, (Ed.) Mustafa Köylü, Nobel Yay., Ankara 2010, Ss. 13-64.
- Dımerman, Sara. *Character Is The Key: How To Unlock The Best In Our Children And Ourselves*, Canada: John Wiley&Sons, 2009.
- Esslin, Martin. *Televizyon Çağı / Tv:Beyaz Camın Arkası*, Pınar Yay., 3. Basım, İstanbul, 2001.
- Gürüz, Demet - Temel Eğinli, Ayşen. *İletişim Becerileri*, Nobel Yay., Ankara, 2008.
- Hamamcı, Zeynep. "Öğrenmede Güncel Konular", *Eğitim Psikolojisi*, (Eds.) Yaşar Özbay-Serdar Erkan, Pegem Akademi Yay., 2. Baskı, Ankara 2009, Ss. 327-351.
- Heysemi, Ebül-Hasan Nureddin Ali B. Ebû Bekr B. Süleyman, *Mecmau'z-Zevâid Ve Menbau'l-Fevâid*, Beyrut: Darü'l-Fikr, Beyrut, 1412/1992.

- Keskin, Hasan. *Kur'an Ve Çocuk*, Yayınevi Yay., Ankara, 2009.
- Kırca, Celal. "Kur'ana Göre Çocukların Talim Ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1996, Sayı: 9, Ss. 39-47.
- Köse, Begüm. "Geçmişten Günümüze Aile", *Değişen Toplumda Aile*, (Ed.) Nurşen Adak, Ankara 2012, Ss. 15-38.
- Köylü, Mustafa, *Psiko Sosyal Açından Dini İletişim*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003.
- _____, Mustafa. "Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü", *Çağımızın Ahlak Bunalımı Ve Çözüm Arayışları*, (Ed.) Hüseyin Sarıoğlu, Ensar Yay., İstanbul, 2009, Ss. 387-410
- _____, Mustafa. "Değerler Eğitiminde Ailenin Fonksiyonu", *Aile Ve Eğitim*, (Ed.) M. Faruk Bayraktar, Ensar Yay., İstanbul 2010, Ss. 227-260.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 13. Baskı, İstanbul 2011.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim B. Haccâc El-Kuşeyrî, *El-Câmiu's-Sahih*, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyad, 1998.
- Öcal, Mustafa. "Ailede Çocukların Dini Ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri Ve Çözüm İçin Bazı Teklifler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 1996, Ss. 187-206.
- Özgüven, İbrahim Ethem. *Ailede İletişim Ve Yaşam*, Pdrem Yay., Ankara, 2001.
- Pala, Aynur. "Öğrenme Ve Öğretim İlkeleri", *Öğretim İlke Ve Yöntemleri*, (Ed.) Şeref Tan, Pegem Akademi Yay., 7. Baskı, Ankara, 2011, Ss. 112-148.
- Peker, Hüseyin. *Din Ve Ahlak Eğitimi*, Aksi Seda Matbaası, Samsun, 1998, S. 141.
- Salzman, C. Gotthilf. *Nerede Hata Yaptık?*, Çev: Zeki Karakaya, Etüt Yay., Samsun 2004.
- Senemoğlu, Nuray. *Gelişim Öğrenme Ve Öğretim*, Pegem Akademi Yay., 16. Baskı, Ankara, 2010.
- Siyez, Diğdem M. *Ergenlerde Problem Davranışlar*, Pegem Akademi Yay., 2. Baskı, Ankara 2010.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman B. Ahmed B. Eyyüb El-Lahmî, *El-Mu'cemü'l-Evsat*, Thk. Tarık B. İvazillah B. Muhammed, Abdulmuhsin B. İbrahim, Darü'l-Haremeyn, Kahire, 1415/1995.
- Tarhan, Nevzat. *Son Sığmak Aile*, Nesil Yay., İstanbul 2010.
- _____, Nevzat. *Toplum Psikolojisi*, Timaş Yay., 6. Baskı, İstanbul, 2013.
- Tirmizî, Muhammed B. İsâ, *Es-Sünen*, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyad, 1998.
- Twenge, Jean M. *Ben Nesli*, (Çev.) Esra Öztürk, Kaknüs Yay., 3. Baskı, İstanbul 2009.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 31. Baskı, İstanbul 2008.
- Yörüköğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yay, 25. Baskı, İstanbul 2002.

